

UDK 343.343.5(497.5)"1848/49"(094.1)
355.291.5(497.5)"1848/49"(094.1)
94(497.5)"1848/49"
Primljeno: 1. 6. 2018.
Prihvaćeno: 24. 10. 2018.
Izvorni znanstveni rad
DOI: 10.22586/pp.v55i0.61

*Arijana Kolak Bošnjak**

Vojni bjegunci 1848./1849. godine**

Rad se bavi dosada vrlo slabo obrađivanom temom dezerterstva u krajiškim četama i četama narodne straže, koje su sudjelovale u hrvatsko-mađarskom ratu 1848./1849. godine. Poseban naglasak stavljen je na zakonske odredbe donesene u svrhu suzbijanja dezerterstva i na njihovu primjenu, čime se pokazala kompleksnost vojnoga sustava uspostavljenoga 1848./49. godine u banskoj Hrvatskoj, što je rezultiralo različitim uspjehom u suzbijanju dezerterstva.

Ključne riječi: vojni bjegunci/dezerterstvo, krajišnici, narodne straže, rat 1848./1849., zakonske odredbe

Dezerterstvo je pojava kada pojedinac ili čak čitave čete napuštaju svoje vojne jedinice bez dopuštenja i bez namjere da se u njih vrate. Pojam se odnosi na nedopušteno napuštanje vojne službe kao i na neodazivanje na regrutaciju kako u ratnome, tako i u mirnodopskome razdoblju. Dezertiranje ili, kako se 1848. govorilo, "uskakanje" spada u vojni zločin, to jest onaj zločin koji može počiniti samo vojnik, a ono najneposrednije ugrožava temelje na kojima počiva vojna organizacija i borbena sposobnost vojnih jedinica.¹ Dezertiranje može biti pojedinačno ili skupno pri čemu skupno dezertiranje može biti znak opće demoralizacije ili pak uspjeha protivnika u djelovanju na razbijanju unutrašnjega jedinstva jedinica. Uzroci dezertiranja mogu biti različiti poput negativnoga stava prema vojnoj obvezi, neprilagođenosti vojnoj organizaciji i vojničkome načinu života,

* Arijana Kolak Bošnjak, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: akolak@isp.hr

** Ovaj rad financirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom pod brojem 3675.

¹ Jason R. Edwards, "Desertion", u: *International Encyclopedia of Military History*, vol. 1, ur. James C. Bradford (New York; London: Routledge, 2006), 385-386. Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, knj. 1., (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1997), 242-244. "Dezerterstvo", u: *Vojna enciklopedija*, sv. 2 (Beograd; Ljubljana: Vojnoizdavački zavod; Mladinska knjiga, 1971), 424.

propagandnoga utjecaja protivnika, neuspjeha na bojnome polju i drugo.² Ono se pojavljuje u svim vojskama pa je tako bilo i u hrvatskim jedinicama u ratu 1848. i 1849. godine. O ovoj temi mogu se naći podaci u radovima koji su se bavili različitim događajima i pojavama 1848./49. godine, no ona nije sustavnije obrađena. Njome se, između ostaloga, bavio J. Adamček u svom radu o narodnim stražama formiranim 1848. godine, u kojemu je vrlo detaljno obradio osnivanje narodnih straža, različite funkcije koje su pojedine od njih imale te njihov socijalni sastav i uvjete u kojima su djelovale.³ "Uskakanje" ili dezerterstvo spominje i I. Iveljić u svom radu o pokušaju osnivanja hrvatske narodne vojske kao posljedicu loše organizacije i lošega funkcioniranja narodnih četa, koje su trebale činiti jezgru hrvatske narodne vojske 1848./1849. godine.⁴ U ovome radu postojeća istraživanja bit će nadopunjena analizom zakonskih odredaba kojima je određeno postupanje prema bjeguncima, ali ne samo onima iz narodnih straža, nego i prema vojnim bjeguncima krajišnicima. Točnije, analizirat će se provođenje zakonskih mjere i njihov uspjeh te pokušati pronaći još neki uzroci pojave vojnih bjegunaca u hrvatskim vojnim jedinicama.

Vojsku bana Jelačića, koja je 11. rujna 1848. godine krenula u rat protiv mađarske revolucije, činili su graničari i dobrovoljci iz Vojne granice, konjanici slobodnjaci iz Provincijala te narodne čete hrvatsko-slavonskih županija, koje su ostale čuvati granicu na Dravi. Kada je vladar 3. listopada 1848. imenovao Jelačića zapovjednikom sve vojske u Ugarskoj, pridruženim stranama i Erdelju, pod njegovu su zapovijed stavljene osim regularnih carskih postrojbi i sve druge oružane čete, dakle i one sastavljene od narodne straže i od dobrovoljaca.⁵ Što se tiče graničara, Jelačićevu vojsku činila je uglavnom krajiška pričuva, zato što su u proljeće 1848. godine aktivni bataljuni morali otići na talijansko bojište. Naime, u ožujku 1848. godine izbila je revolucija u talijanskome dijelu Monarhije pa je oko trideset tisuća najsposobnijih krajišnika, to jest onih prvoga i drugoga mobilizacijskog poziva, otišlo na talijansko bojište kako bi sudjelovali u borbama protiv talijanske revolucije.⁶ Kada je zatim revolucija u Ugarskoj dovela do nagloga pogoršanja odnosa s Hrvatskom te je ban Jelačić odlučio razriješiti mađarsko-hrvatske odnose ratom, a pritom spasiti i položaj cara i Monarhije, nije na raspolaganju imao dovoljno vojnih snaga pa su njegovu vojsku, osim nekoliko aktivnih bataljuna,

² "Dezerterstvo", 424.

³ Josip Adamček, "Narodne straže 1848.-1849.", *Radovi Filozofskog fakulteta. Odsjek za povijest* 5 (1963): 27-108.

⁴ Iskra Iveljić, "Pokušaj stvaranja hrvatske vojske 1848/49. godine", *Časopis za suvremenu povijest* 24 (1992), br. 2: 47-58.

⁵ Tomislav Markus, *Hrvatski politički pokret 1848.-1849. godine: Ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*, (Zagreb: Dom i svijet, 2000), 185. "Kraljevski odpis", *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* (Zagreb), 7. 10. 1848., 441.

⁶ Mirko Valentić, "Vojna krajina u događajima 1848./49.", u: *Hrvatska 1848. i 1849. Zbornik radova*, ur. Mirko Valentić (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001), 116.

činile uglavnom pričuvne bojne graničarskih pukovnija. U tim su se postrojbama tako našli i isluženi ratnici, mobilizirani pojedinci i dobrovoljci nenavikli na vojničku disciplinu, slabo oboružani i nedovoljno obučeni za ratovanje. Nakon prelaska Drave i zamjene hrvatskih zastava onima carskim, Jelčićevoj vojsci priključuje se dio postrojbi redovne carske vojske, što je povećalo bojnu spremnost njegovih jedinica.⁷ Narodne straže, koje su u službenim dokumentima nazivane “narodna naša vojska,”⁸ nastale su iz gibljivih narodnih straža. One su se sastojale uglavnom od seljačkoga stanovništva, a bile su u nadležnosti pojedinih hrvatsko-slavonskih županija. Vojnici narodnih straža imali su, od rujna 1848. godine, zadatak čuvati granicu na Dravi.⁹ No, već u listopadu 1848. godine ban Jelačić zatražio je od Bojnoga odsjeka Banskoga vijeća provođenje regrutacije u Provincijalu za linijsku Regimentu nadvojvode Leopolda, to jest za carsko-kraljevsku vojsku, zastupajući raspuštanje narodnih četa. Nesklonost takvome rješenju Bansko vijeće iskazalo je u prepisci s banom Jelačićem uz obrazloženje kako se pojavila sumnja u to da bi spomenuta Regimenta, s obzirom da se ubrajala u ugarske regimente, mogla biti upotrijebljena protiv vlastite zemlje te je ono zastupalo ideju formiranja hrvatske narodne vojske. U međuvremenu su čete narodne straže reorganizirane te su od druge polovice listopada 1848. godine postale stalne jedinice, u vojničkom smislu podvrgnute Vojnome zapovjedništvu u Varaždinu, svim vojničkim zakonima i uredbama, a i o njihovoj opskrbi brinulo se Državno

⁷ Sam Jelačić detaljno je u pismu bratu Đuri opisao sastav i organizaciju svoje vojske: “Moja se vojska sastoji iz 3 divizije: Harlieb-Schmiedl i Kempen; šest brigada: Dietrich, Neustädter, Todorović, Rastić, Kriegern i Gramont. Šef generalštaba Zeisberg. Pješadija je sastavljena od sljedećih bataljona: Prvo: Otočani, zatim brodski, gradišćanski, lički, ogulinski, slunjski, Prvi banski, Drugi banski, varaždinski i đurđevački bataljon, ukupno deset bataljona sa 12.000 ljudi, iregularne čete s vlastitim oružjem osam bataljona sa 10 000 ljudi i čete raznih poziva, dobrovoljaca itd. 30 000. Svega pedeset i dvije hiljade pješaka. Od artiljerije dvije šestfuntaške, četiri trifuntaške i dvije raketne baterije. U Slavoniji zapovijeda general Roth nad 10 000 ljudi, Otto Sermage je pukovnik banderijalskih husara kojih ima samo 650 na broju.” Mijatović, *Ban Jelačić*, 61, 54. Vidi i Valentić, “Vojna krajina 1848./49.”, 116. Rudolf Künzl, *Povijest križevačke i đurđevačke graničarske pješačke pukovnije* (Bjelovar: Državni arhiv u Bjelovaru, 2008), 88-89. Josip Neustädter, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od 1848.*, sv. 2, priredio Igor Gostl (Zagreb: Školska knjiga, 1998), 49-50, 53.

⁸ “Službene vjesti”, *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 24. 10. 1848., 469.

⁹ Organiziranje obrane granice na Dravi započelo je već u svibnju 1848. godine i to najprije na području Križevačke županije. No, kako su se na Dravi sve više gomilale i mađarske čete, Jelačić je potkraj svibnja tamo poslao i nekoliko krajiških pukovnija. Dakle, od samoga početka organiziranja obrane na granici s Ugarskom krajiške su čete bile uključene kao važan vojni element i jamac obrane. Kako su se tijekom ljeta 1848. godine mađarsko-hrvatski odnosi sve više zaoštravali, kao i retorika koja je jedino u ratu vidjela rješenje međusobnih prijepora, početkom srpnja Jelačić je naložio da se izvrši popis vojno sposobnih pojedinaca u banskoj Hrvatskoj. Početkom kolovoza 1848. ban je započeo s naoružavanjem novih krajiških postrojbi te je u tu svrhu, u nekoliko navrata, od Beča tražio novac. Početkom rujna uspostavljen je obrambeni kordon na Dravi, koji se protezao od Saurića (iznad Varaždina, na granici sa Štajerskom) do Osijeka, a njegovo čuvanje povjereno je vojnicima narodne straže. Adamček, “Narodne straže”, 57-61. Valentić, “Vojna krajina 1848./49.”, 116. Mijatović, *Ban Jelačić*, 35-36, 52.

povjereništvo pri Vojnome zapovjedništvu. Bojni odsjek Banskoga vijeća oduzeo je zatim u siječnju 1849. godine civilnim oblastima i pravo imenovanja časnika te odlučivanja o otpuštanju ljudstva iz četa.¹⁰

Zbog nedovoljno čvrstoga ustroja Jelačićeve vojske, ubrzo nakon pokretanja rata protiv Mađara, novine su počele pisati o problemima hrvatske vojske, a i dopisi pojedinih zapovjednika s terena, u kojima se također upozoravalo na razne nedostatke vojske, počeli su stizati na Bojni odsjek Banskoga vijeća. Pojavili su se različiti problemi, koji su mogli utjecati na motiviranost vojnika da sudjeluju u ratnome sukobu, a prije svega riječ je bila o lošim materijalnim uvjetima u kojima su djelovali. Vojnici narodne straže, koji su čuvali granicu na Dravi, u početku su sami morali snositi troškove svog službovanja, to jest sami su se morali brinuti o vlastitoj odjeći, obući, prehrani, pa čak i o streljivu. Nezadovoljstvo je proizlazilo i iz konskripcija, to jest popisa za vojnu službu, jer su se u njima našli mnogi stariji i jedinci u obitelji, dok su se bogatiji seljaci otkupljivali od vojne službe, a neki su nabavljali i lažne liječničke potvrde o nesposobnosti. Kasnije je nezadovoljstvo proizlazilo iz neredovitoga isplaćivanja plaća, nedostatka oružja, hrane, odjeće, obuće, ogrjeva, a u Slavoniji je nedostajalo i vojnika.¹¹ Suvremenik događanja barun Neustädter u svojim je memoarima ustvrdio kako ban nije osigurao potrebna materijalna sredstva da bi mogao uspješno voditi rat protiv Mađara,¹² ali čini se kako su ta sredstva nedostajala i da bi se uspješno vodila i vlastita vojska. Zbog tih okolnosti pojava vojnih bjegunaca mogla se i očekivati.

Odredbe protiv vojnih bjegunaca i njihova primjena

Banski namjesnik Mirko Lentulaj proglasio je 22. rujna 1848. kraljevsku odluku od 8. rujna iste godine, kojom se podjeljuje opće pomilovanje ("general pardon") za sve vojne bjegunce od stražmeštra na niže, koji prije spomenutoga proglasa osim dezertiranja nisu ništa drugo skrivili, s time da se u roku od tri mjeseca od objave proglasa moraju javiti kod najbliže civilne ili vojničke oblasti.¹³ Ta odluka objavljena je neposredno nakon vojne, koja je pokrenuta protiv Mađara, ali je najvjerojatnije, s jedne strane, posljedica rata u Italiji, a s druge je imala za cilj sakupiti što veći broj vojnika spremnih za borbu protiv mađarske revolucije.

¹⁰ Adamček, "Narodne straže", 64-65, 80. Iveljić, "Pokušaj", 50-54.

¹¹ *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*: "Trojedna kraljevina i vojvodina sèrbska", 9. 9. 1848., 394. "Iz Zagreba 19. rujna", 19. 9. 1848., 410. "Iz Varaždina 27. rujna", 6. 10. 1848., 438. Adamček, "Narodne straže", 79-80. Mijatović, *Ban Jelačić*, 63. Markus, *Korespondencija bana Jelačića i Banskoga vijeća 1848.-1850* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1998), 87, 95.

¹² Neustädter, *Ban Jelačić*, 64. Iveljić, "Pokušaj", 54.

¹³ Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA) – fond 67 – Bojni odsjek (dalje: BO), kut. 17, br. 86. "Službene vèsti", *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 28. 9. 1848., 425.

Prve vijesti o bijegu pojedinih četa narodne vojske pojavile su se već u listopadu 1848. godine. Jedna četa, kojoj je bilo povjereno čuvanje granice na Dravi, prilikom prvoga napada neprijateljske vojske na njezine položaje potražila je spas u bijegu. Riječ je bila o četi pukovnika Bornemisa, koji je i sam bio optužen da je pobjegao. Slično je izvješće stiglo i za majora Vukotinovića. O bijegu tridesetak momaka iz Pokupske čete, odnosno satnije Šimičana, sa 17. na 18. listopada 1848. godine, koju su činili stanovnici nekoliko sela Zagrebačke županije, Upravljajući odbor iste županije obavijestio je Maksimilijan Mikošević, sudac i časnik narodne straže te je tražio da se poduzmu shodne mjere, to jest da se bjegunci vrate u službu u svoj bataljun. Krivnja za bijeg pripisivala se lošem zapovjednom kadru, ali i neustrojenosti četa kao i neredu koji je zbog toga u njima vladao.¹⁴ I uistinu, mnogi časnici narodnih četa nisu na njihovo čelo dolazili zbog svog vojničkog znanja, iskustva i sposobnosti, nego zbog svog rodoljublja i pristajanja uz hrvatski politički pokret. Neprofesionalnost zapovjednoga kadra u narodnim četama dovela je do toga da su upravo časnici bili uzročnici meteža, nediscipline pa i kukavičluka.¹⁵ Međutim, ni sastav četa nije bio bolji jer su u njima služili neiskusni vojnici, loše obučeni i nespremni na sukob s neprijateljem. Naime, narodne čete u vrlo su kratkome roku trebali uvježbati umirovljeni krajiški časnici te su neke poslane na bojište nakon tjedan dana vježbanja i to s improviziranim oružjem.¹⁶ Bansko vijeće prepoznalo je bijeg čitave jedne čete kao i skupno bježanje momaka pojedinih četa narodne straže kao potencijalnu opasnost koja je mogla dovesti u pitanje moral čitave vojske, koja je ostala čuvati granicu na Dravi i dovesti do opadanja borbene spremne vojnih jedinica te raspada obrane granice pa je banski namjesnik Mirko Lentulaj već 20. listopada 1848. godine i narodnu vojsku hrvatskih i slavonskih županija podvrgnuo svim vojničkim uredbama i zakonima, a sve generale i druge vojne zapovjednike ovlastio da te uredbe i zakone provode kod svih četa hrvatske vojske. U naredbi je posebno istaknut vojni zakon koji se odnosio na dezertiranje, a glasio je: "Tko god se uzteže proti neprijatelju vojevati, tko u mejdanu bojazljivo zaostaje, a još većma, tko pobegne, ima se oběsiti. Svaki časnik u ime svojega poštenja dužan je takvoga vojnika-nevěru namah poseći, kad bi sramotno bęgunstvo njegovo za vojsku opasno biti moglo."¹⁷

¹⁴ HR-HDA-67-BO, kut. 17, br. 155. *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske*: "Iz Varaždina 19. listopada (octobra)", 21. 10. 1848., 465. "Izvěstje g. general-majora Bogovića", 24. 10. 1848., 469. No, kako navodi Adamček, problem nije bio u nesposobnim zapovjednicima nego u pogrešnoj procjeni generala Benka, koji je rukovodio obranom na Dravi. Uz to je loša organizacija i loša uvježbanost narodnih četa dodatno doprinijela da rezultat sukoba u Međimurju bude katastrofalan za hrvatsku vojsku. Adamček, "Narodne straže", 61-63, 93.

¹⁵ Iveljić, "Pokušaj", 50.

¹⁶ Mijatović, *Ban Jelačić*, 35.

¹⁷ "Banska naredba", *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske*, 24. 10. 1848., 469. HR-HDA-67-BO, kut. 17, br. 142, br. 151. Ivan Perkovac, *Pripoviesti. Iz Bojnog odsjeka* (Zagreb: Matica hrvatska, 1905), 219-220. Smrtna kazna bila je u vrijeme ratnih sukoba česta praksa kažnjavanja dezertera i to nerijetko odmah na licu mjesta, to jest na bojnome polju jer je bijeg pojedinaca mogao dovesti do raspada

Vojni zapovjednici mogli su, dakle, prema ovoj naredbi iskoristiti svoje pravo da, ako sami uhvate dezertera, nad njim izvrše smrtnu kaznu jer je kao dokaz bila dovoljna njihova procjena kako su svojim postupanjem direktno ugrozili vojnu akciju i svoje suborce, no ipak su bili pozvani da, ako je to moguće, bjegunce pošalju i pred vojni sud.

Problem s četama narodnih straža nije bio samo taj što one nisu bile spremne za borbu, nego njihovi vojnici nisu uopće bili spremni na ideju da trebaju služiti na dravskome kordonu pa su više puta županijske vlasti tražile asistenciju serežana kako bi provele regrutaciju. Naime, problem odbijanja odlaska na službu na dravski kordon najprije se pojavio zato što je prilikom osnivanja narodnih straža obećano kako one neće morati polaziti od kuće, to jest kako će njihova uloga biti isključivo lokalnoga karaktera. Zato su se mnogi neugodno iznenadili kada su čuli zapovijed "Na Dravu!," što je uzrokovalo negodovanje i otpor. Kako su te narodne straže činili većinom seljaci, koji uopće nisu sudjelovali u političkome životu, pokušaji da ih se motivira nacionalnom idejom ostali su neuspješni, a vojnu službu oni su doživljavali kao još jedan novi teret. Na to se pojavio i problem što su u Provincijalu domaćini svoga vojnika, koji je odlazio u službu, morali opskrbiti hranom i novcima, što je predstavljalo veliki financijski izdatak, a sam vojnik osim što je na ratištu morao sam kupovati hranu i brinuti se o odjeći i obući, morao je kupovati i streljivo kojega je kronično nedostajalo.¹⁸ Uz to, pojavio se i problem nedostatka oružja pa su u početku ratnih gibanja narodne straže bile opskrbljene osim ratnim naoružanjem i različitim vrstama poljoprivrednoga alata kao ratnim oruđem. Zabilježeno je, na primjer, kako su vojnici, koji su imali puške bez bajuneta, dobili "kose nataknete na držalo" kako bi se mogli obraniti u slučaju napada mađarskih konjanika.¹⁹ Kako bi se problem nedostatka oružja riješio, najprije je bilo predloženo da se tvrđavskim zapovjednicima naredi da oni osiguraju "praha i olova" za narodnu stražu. Međutim, to je bilo vrlo teško posti-

čitave jedinice odnosno akcije, a time i do poraza te pogibije suboraca. Prema austrijskome kaznenom zakonu iz prve polovice 19. stoljeća dezerterstvo, koje je spadalo u vojne zločine, moglo se kazniti smrtnom kaznom ako je bjegunca uhitila vojska. U slučajevima kada se dezerterski sam predao ili ga je privela policija, gradska straža ili tko drugi, očekivala ga je tjelesna kazna. Kada je bila riječ o dezerterskom časniku, u slučaju da je uhvaćen, mogao je biti osuđen na gubitak čina, vješanje ili zapljenu imetka, a u slučaju da nije uhvaćen, gubio je također čin, a imetak mu je zaplijenjen. No, i vođenje postupka pred vojnim sudom očekivalo se kao uobičajena praksa ako su okolnosti to dopuštale. Buczynski, *Gradovi*, 255. Edwards, "Desertion", 386. Darko Dukovski, Vedran Dukovski, *Vojna povijest od Napoleona do suvremenih vojnih sustava* (Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika Filozofskog fakulteta u Rijeci, 2014), 297. Sabrina Müller, "Lieber für Freiheit sterben als den Fürsten zum Spott". Desertionen während der Revolution von 1848/49", u: *Armee und ihre Deserteure: vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*, hrsg. Ulrich Bröckling und Michael Sikora (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1998), 144.

¹⁸ Adamček, "Narodne straže", 87-91.

¹⁹ "Trojedna kraljevina i vojvodina sèrbska", *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske*, 19. 9. 1848., 410. Markus, *Korespondencija*, 55. Adamček, "Narodne straže", 89, 91. Mijatović, *Ban Jelačić*, 35.

ći s obzirom na to da su se oni dvoumili i oko toga hoće li stati na stranu Jelačića ili Mađara. Oskudica oružja bila je opća pojava pa je Lentulaj 18. studenoga 1848. poslao banu hitnu molbu: "(...) da bi preko svega nužno oružje poslati izvolili, jer oskudica je toga u cjeloj zemlji najveća (...) narodni pako tamošnji stražari pri oskudici urednog oružja nikakva ufanja u mišicama svoima nepolažu (...)." ²⁰ Sve je to imalo posljedice na odnos narodnih straža prema službi, ali i prema neprijatelju, od pojave straha, nesnalaženja na bojnome polju pa do bijega. Ne čude zato ni odredbe o dezertiranju u koje je uvršteno kako se one odnose i na onoga koji se "uzteže proti neprijatelju vojevati" te na onoga "tko u mejdanu bojazljivo zaostaje." Banski namjesnik, vjerojatno je, takvim zakonskim pritiskom, nastojao potaknuti narodne četa na borbu protiv neprijatelja.

Početkom studenog 1848. godine objavljene su i prve vijesti o vojnim bjeguncima iz graničarskih bataljuna. Radilo se o bijegu 21 vojnika iz rezervnih bataljuna ličkih četa u noći između 16. i 17. listopada 1848. godine. Ban je upravo zbog tog bijega donio sljedeću zapovijed:

"1. Ovi bĕgunci imadu se ne samo u vojsci kod svojieh četah, koje su od kuće otišle, nego i u domovini kod svojih satniah iz papirah i sviuh računah, kao što valja, izostaviti; oni nepadaju više u red onih hrabrih junakah, koji su, kad je njihovoj domovini do težina bilo, na poziv moj odmah jednim skokom ustali, te i sada nepazeć, nepogode kojemu drago vĕrsti, rado i veselo kod mene uztraju.

2. Njima i njihovim porodicam nedopušta se do daljenje prĕbivanje u Vojničkoj krajini, kao što ni u cĕloj Horvatskoj, paće se imadu za 14 danah poslĕ dobivene ove zapovĕdi, sasviem izkoreniti, i drugu si domovinu potražiti.

3. Imena svih bĕgunacah valja tri nedĕlje uzpored kod svakog odĕla krajišničkih četah, u svih javnih skupštinah te iz propovĕdnicah sviuh cĕrkavah u cĕloj krajini, kao što i po županiah hĕrvatskih pročitati, pa tako iste bĕgunce javno sramoti izvĕrći."²¹

Prema banskoj zapovijedi ova se odluka trebala provoditi kao prijeki postupak ili kazneni postupak u izvanrednim okolnostima (Standrecht), što znači da se presuda morala obaviti hitno kako bi poslužila kao primjer drugima, prije svega kao čin zastrašivanja s ciljem sprečavanja ponavljanja istog kaznenog djela. Uz to, ban je naredio kako se ona treba strogo izvršavati u svim dijelovima Hrvatske i Slavonije te ju je 2. studenog 1848. Bansko vijeće proglasilo.²² Generalkomanda

²⁰ Markus, *Korespondencija*, 100. *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*: "Iz Broda slav. 3. rujna", 7. 9. 1848., 390. „Iz Požege 19. rujna“, 26. 9. 1848., 422.

²¹ HR-HDA-67-BO, kut. 17, br. 142. HR-HDA – fond 426 – Upravni/Javni odjel, svežanj 60 (dalje: Q/60), br. 321. Pojedinačno su, imenom, prezimenom, činom i mjestom u službi, navedeni svi bjegunci, njih dvadeset i jedan.

²² "Banska naredba", *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, 4. 11. 1848., 489. HR-HDA-67-BO, kut. 17, br. 142. HR-HDA-426-Q60, br. 321. Buczynski, *Gradovi*, 253.

u Zagrebu banovu je naredbu također primila na znanje te ju je prenijela putem brojnih primjeraka. Nekoliko desetaka, pa čak i stotina, primjeraka te naredbe bilo je poslano na duhovni stol svih biskupija i eparhija u Hrvatskoj i Slavoniji, koje su zatim spomenutu naredbu trebale dalje slati na sebi podčinjene župnike i parohie. Imena bjegunaca objavljena su i u tisku tako da su zbog svog postupka još snažnije izvrgnuti sramoti. Naime, uz izdaju, izbjegavanje bitke i kukavičluk, bijeg s bojišta smatran je neprihvatljivim i nedopuštenim ponašanjem u borbi, a za bana Jelačića on je značio izdaju vladara i narodnih interesa. Zato je Jelačić za vojne bjegunce predvidio kazne, koje su se odnosile na gubitak osobne časti poput brisanja iz vojne evidencije i javnoga sramoćenja, koje je još prošireno i na članove njihove obitelji. Udar na obitelji vojnoga bjegunca, od toga da su i one javno osramoćene javnim čitanjem imena svojih članova pa do naredbi kako se moraju protjerati iz Vojne krajine, a ne smiju se naseliti ni na području Banske Hrvatske, bio je vjerojatno učinkovitije oruđe u borbi protiv dezerterstva od smrtne kazne.²³ No, bjegovi graničara s ratišta nedugo nakon ove odluke nastavili su se. Vjerojatno zato što vijest o poduzetim koracima protiv spomenutih vojnih bjegunaca još nije bila stigla do vojnika na ratištu. Tako je noću između 29. i 30. listopada 1848. dezertiralo dvadeset i sedam vojnika 3. ličkog bataljuna iz logora kod Schwechata i to potpuno opremljenih, to jest s oružjem i svom vojničkom opremom. Ban je naredbu od 20. listopada 1848. proglasio važećom i za navedene bjegunce posebno naglasivši kako se ona odnosi i na njihove obitelji, to jest da one moraju biti protjerane i potražiti drugo mjesto boravka izvan Vojne krajine i Banske Hrvatske. Ova vijest objavljena je u novinama tek koncem studenoga iste godine, ali je, kao i u prethodnome slučaju, imala za cilj upozoriti čitavu javnost na vojne bjegunce i javno ih osramotiti.²⁴ Neposredno nakon bijega spomenutih vojnika iz ličkoga bataljuna, pobjeglo je, početkom studenoga 1848. godine na putu iz "Švehata u Švadorf," šesnaest vojnika iz 4. ogulinskog bataljuna. I oni su prema banskoj odredbi potpali pod naredbu iz Zwölfaxinga od 20. listopada 1848. godine.²⁵ Odredbe protiv spomenutih graničara bjegunaca, čini se, striktno su se provodile, a prilikom njihova provođenja dolazilo je i do njihova različitog tumačenja. Najveći je problem, čini se, bila odredba o progonu obitelji graničara dezertera, a sporan je u njoj bio pojam obitelji, to jest na što se on odnosi. Vjerojatno je prilikom provođenja banske naredbe o vojnim bjeguncima po tome pitanju došlo do nekih zloporaba ili su oni koji su naredbu trebali

²³ Dukovski, Dukovski, *Vojna povijest*, 297. Buczynski, *Gradovi*, 259.

²⁴ "Banska naredba", *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske*, 25. 11. 1848., 527. HR-HDA-67-BO, kut. 17, br. 185. HR-HDA-426-Q60, br. 289. Künzl, *Povijest križevačke i đurđevačke pukovnije*, 89.

²⁵ "Banska naredba", *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske*, 2. 12. 1848., 537. HR-HDA-67-BO, kut. 18, br. 3839/227. Ova naredba poslana je na duhovni stol biskupije u Zagrebu (300 komada), Senju (150 komada), Đakovu (102 komada), Križevcima (40 komada) te na konsistorije eparhija u Karlovcima i Plaškome (180 komada), Pakracu (120 komada) te Arhieparchiju doljnjoalovačku (200 komada). Sve skupa 1162 komada.

provesti sami zatražili njezino pojašnjenje pa je Generalkomanda prema naredbi bana Jelačića od 15. studenoga 1848. striktno naznačila kako se pod obitelji misli samo na suprugu i djecu vojnoga bjegunca, ako ih on uopće ima. Kada je ban ponovno naredio da se odredba od 20. listopada odnosi i na vojne bjegunce 3. ličkog bataljuna i na Ogulince, posebno je naglašeno da se ne izostave ni odredbe od 15. studenoga 1848. kako bi se izbjegao svaki nesporazum. Međutim, uskoro se, banskom naredbom od 7. prosinca 1848., odustalo od "iskorjenjivanja," to jest progona obitelji vojnih bjegunaca, no istodobno je ban zatražio da se radi hvatanja "onih imenovanih krivokletnika" poduzmu najsvrhovitije mjere.²⁶ Kako je ban Jelačić za svako dezertiranje posebno izdavao odnosno aktivirao odredbu od 20. listopada 1848. godine, tako je i pri njezinome povlačenju naglasio da se ona više ne primjenjuje na obitelji vojnih bjegunaca 3. ličkog i 4. ogulinskog bataljuna ostavivši time mogućnost da se ona po potrebi ponovno aktivira. Nažalost, nisam pronašla zapisnike koji bi svjedočili o uzrocima bijega krajišnika iz spomenutih bataljuna, ali možemo ostaviti otvorenom mogućnost kako je on bio povezan s činjenicom da su to bili vojnici krajiške pričuve. Naime, kako su to ipak bili rezervni bataljuni, njihovi vojnici nisu bili dovoljno uvježbani za vojne akcije, nisu bili ni dobro opremljeni, što je itekako utjecalo na njihovo raspoloženje nakon prelaska Drave, odnosno nakon duljega boravka na ratištu. Loša opskrba vojske živežnim namirnicama također je doprinijela nezadovoljstvu, koje je moglo rezultirati bijegom. A mnogi nisu bili navikli ni na strogi vojnički režim kojemu su bili podvrgnuti.²⁷ Opis brodske 3., 4. i 5. bataljuna, koji je bio dio Rothove vojske, koja se predala 7. listopada 1848. kod Ozore, svjedoči o golemim problemima s kojima su se susretali rezervni bataljuni, kako oni iz Slavonske vojne granice, tako i oni iz Hrvatske vojne granice: "Samo 3. bataillon je bio nekako vojnički dotjeran i odjeven. Svi su "momci" bili doduše poslušni u oduševljenju, da idu za cara izginuti, ali već po prelasku Drave stane ponestajati živeža pa moral ne bijaše, jasno, na najvišoj ljestvici. Gladne je valjalo ušutkavati, a u isto vrijeme podržavati ratni zapt (stegu, nap. a. A. K. B.), komu većina ne bijaše navikla. Odreda naime ili mlado ili već odviklo staračko graničarsko koljeno, bez prave vojničke izobrazbe t.j. mehaničke subordinacije reglamanskim regulama. Sasvim je nedostatan bio broj oficira. Podoficira isto malo. Kako se govorilo da ljudi idu na obranu proti Mađara, mnogi nisu računali na dalek put te su, osim 3. bataljona, pošli u običnom kućnom odijelu, računajući kako će po potrebi erar nabaviti monture. I samo oružje traljavo. (...) a mnogi prodoše samo par vježbi pucanja. (...) Jadan je bio izgled ovih graničara... Za samostalne operacije vojska

²⁶ HR-HDA-67-BO, kut. 18, br. 3837/225. br. 4593/321. HR-HDA-426-Q60, br. 289, br. 323, br. 4321.

²⁷ Jedan od važnih razloga dezertiranja među krajišnicima i ranije, pa možda i 1848. godine, bila je prevelika strogost časnika. Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska: La Croatie Militaire. Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809-1813)*, II. knj. (Zagreb: Školska knjiga, 1988), 190.

uopće nije bila sposobna.”²⁸ Iz ovakvoga stanja dezerterstvo je lako moglo proizići, ali su zato poduzete mjere, to jest njihovo striktno provođenje, dale rezultate.

Unatoč tome što je od samoga početka pojave dezertiranja i u narodnim stražama donesen zakon koji je određivao postupak prema vojnim bjeguncima, on nije bio primjenjivan u praksi, a pogotovo nisu izvršavane smrtne kazne. Bjegunci nisu bili slani čak ni pred vojne sudove, jer se vojne vlasti često nisu odazivale na pozive županijskih oblasti da ih preuzmu pa kada bi ih pojedina županijska vlast uhvatila, uglavnom ih je slala natrag u njihove jedinice ili zatvarala u županijski zatvor dok ne bi dobila odluku od Bojnoga odsjeka o postupanju prema njima. Naredba bana Jelačića od 20. listopada 1848. proglašena je prijekim sudom i stupala je na snagu u pojedinačnim slučajevima i to samo u slučaju bijega vojnika koji su bili pod banovim direktnim zapovjedništvom, dok su graničari-bjegunci, koji su bili pod nadležnošću drugih zapovjednika, kudikamo bolje prolazili, to jest kazne za bijeg kojima su podlijegali bile su mnogo blaže.

Na prostoru između Valpova i Osijeka, gdje su bile postavljene i narodne straže i graničarske čete, početkom studenoga 1848. godine pred napadom između šezdeset i sedamdeset Mađara razbježala se gotovo čitava hrvatska vojska. Navodno je samo iz Kravice pobjeglo četiristo vojnika, a u sukobu s Mađarima ostao je samo major Karolji sa šezdesetak serežana, dok su se ostali posakrivali po okolnim šumama. Glavni zapovjednik te vojske, general-bojnik Trebersburg u Valpovu je bio postavio kao rezervu još tristo Požežana od narodne straže i 64 Gradiščana, no i oni su, prema novinskome izvješću, već sljedeću noć pobjegli. Kako bi spriječio potpuni bijeg vojske, Trebersburg se zaputio za bjeguncima te je u Miholjcu uhvatio Požežane i vratio ih natrag u Petrijevcu. Trebersburg je uhvatio još tih vojnika spriječivši ih tako u bijegu te ih je vratio na zadani položaj. Razlog njihova bijega doznao je od samih bjegunaca. Gotovo svi su se opravdavali riječima: “Što ćemo mi, kad nam naši officiri bježe!”²⁹ Osim navedenih krajišnika na tome se prostoru pod Trebersburgovim zapovjedništvom nalazilo još vojske, Petrovaradinci i Gradiščani. Zabilježeno je da je osamnaest Petrovaradinaca također dezertiralo, a izvjestitelj je zaključio kako ionako ništa ne valjaju. Osim toga i iz Čepina su, iz bataljuna pod zapovjedništvom majora Karoljija, na samome početku studenoga pobjegla 63 serežana i četiri podoficira.³⁰ Serežani koji su pobjegli prilikom boja u Kravici i Petrijevcima uhvaćeni su i vraćeni na bojište te su porazdjeljeni po drugim satnijama. Svjedočanstva očevidaca bijega kod Petrijevaca nisu se podudarala oko toga tko snosi odgovornost za bijeg, ali je iz njih vidljivo kako je u toj vojsci nastao potpuni kaos, koji zapovjednici nisu uspjeli više obuzdati. Pri zapovjedništvu je ostao veliki strah da bi bjegunci

²⁸ Josip Matasović, *Do Ozore: bojni pohod brodskih graničara* (Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1919), 36-37.

²⁹ “Službeno izvještje”, *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske*, 18. 11. 1848., 513-514.

³⁰ Isto.

mogli pobuniti i druge satnije, što bi izazvalo raspad obrane kordona na Dravi pa je ponovno proglašena odluka Mirka Lentulaja od 20. listopada 1848. godine da sve vojne uredbe i zakoni vrijede i za vojsku hrvatskih i slavonskih županija, a i ovaj put poseban je naglasak stavljen na zakon o dezertiranju.³¹ Ipak, zanimljivo je uočiti kako nisu svi časnici bijeg vojske pred Mađarima doživjeli kao dezertiranje nego kao povlačenje: “(...) a druga Satnje skupa sa vodjom, do Šokac-Miholjca i Čadjavice da se sa drugim Batalionom zastane natrag povukla i na zapovied vodje drugi dan povratila se jest, zato ovdje begunaca neima na koliko meni poznato bi bilo.” U ovome izvješću također se spominje kako nije sva straža pobjegla nego tek njih nekoliko, koji su se brzo vratili.³² I general Trebersburg negirao je bijeg četiristo serežana iz Kravice te je zatražio da se pazi na pisanje novina koje šire neistine.³³ Čini se kako nisu svi vojni časnici bježanje četa ili pojedinaca u jeku sukoba smatrali odmah i dezerterstvom iako je u zakonu striktno stajalo da se ono odnosi i na onoga: “tko god se uzteže proti nepriatelju vojevati (...)” te u skladu s time nisu ni postupali prema vojnome zakonu. Uz to, vojni zapovjednici nisu proglašavali strože kazne za bjegunce, možda i zato što su uvjeti na dravskom kordonu bili zaista loši, vojska slabo obučena i opremljena, a nedostatak vojnika bio je jedan od glavnih problema koji se pojavio. Strogo kažnjavanje vojnih bjegunaca moglo je izazvati suprotni učinak pa umjesto da spriječi daljnje dezertiranje, postojala je opasnost da se ono još i poveća.³⁴ S druge strane, vraćanjem odbjeglih vojnika popunjavao se nedostatak koji je nastao njihovim bijegom. Bojni odsjek Banskoga vijeća još je nekoliko puta morao upozoravati pojedine čete kako kao dio vojske podliježu vojničkim zakonima,³⁵ ali unatoč tome vojni bjegunci nisu strože kažnjavani. Završili bi eventualno u županijskome zatvoru, a zatim bi bili vraćeni na bojište u svoje čete.

Upravljaajući odbor Zagrebačke županije tako je obavijestio Bojni odsjek kako je uhvaćen i u zatvor stavljen Ferko Gradzki Mikekov, koji je svog konja i konjaničku odjeću ostavio u jednome selu pokraj Ludbrega. Bjegunac je uhvaćen kod svoje kuće 24. listopada 1848. po seoskome sucu. U prilog je poslano i ispitivanje spomenutoga vojnog bjegunca. Kao uzrok bijega uhićeni je naveo svoju neopremljenost za vojnu službu, to jest kako nije imao ni sedlo za konja ni oružje te bolest. Bojni odsjek Banskoga vijeća odredio je da za konačno rješenje postupanja protiv spomenutoga bjegunca treba sačekati izvješće od konjaničke pukovnije, ali ako se smatra kako njegovo oslobođenje neće imati zle posljedice, neka ga se pusti, ali neka se i čim prije na troškove svoje kuće ponovno oboruža, nabavi si konja i uputi u Za-

³¹ HR-HDA-67-BO, kut. 17, br. 177. k. 18, br. 3891/229.

³² HR-HDA-67-BO, kut. 18, br. 3893.

³³ HR-HDA-67-BO, kut. 18, br. 3898/236.

³⁴ “Dezerterstvo”, 424.

³⁵ HR-HDA-67-BO, kut. 17, br. 176

greb gdje će od Bojnoga odsjeka dobiti daljnje odluke.³⁶ Nedostatak konjanika bio je izrazit problem, koji je Jelačić prepoznao i prije nego što je pokrenuo rat protiv Mađara. S organiziranjem konjaništva započelo se zato već u svibnju 1848. godine i to prema feudalnoj instituciji banderija prema kojoj je vojna dužnost vršena kao feudalna obveza, što je izazivalo nezadovoljstvo među onima koji su po toj osnovi bili dužni davati konjanike. Banderijalni konjanici, iako su bili regrutirani po feudalnoj instituciji, morali su se za rat opremiti i naoružati na vlastiti trošak, što je za njihove tajno podijeljene i siromašne obitelji predstavljalo veliko financijsko opterećenje te uzrokovalo bijeg i prije njihovoga regrutiranja, ali i s ratišta. No, vjerojatno zbog velikoga nedostatka konjanika u Jelačićevoj vojsci, a i činjenice da je uvježbanoga konjanika bilo vrlo teško pronaći, ni bjegunci iz husarske satnije nisu podvrgnuti najrigoroznijim mjerama nego su tek vraćani na bojište.³⁷

Sličan primjer nedosljednoga provođenja odredbi o kažnjavanju bjegunaca pojavio se i na prostoru Slavonije gdje je snažnije djelovala mađarska propaganda pa je ona imala utjecaj i na stanje vojske, to jest na pojavu vojnih bjegunaca.³⁸ U okolici Osijeka, u Čepinu, pobjeglo je sa svojih položaja šezdesetak serežana jer ih je, prema jednome svjedočanstvu, podmitio sam Kázmér Batthyányi putem svojih pristaša u Virovitičkoj županiji. Oni su 4. studenoga 1848. otišli iz Čepina pa je na Vojno zapovjedništvo poslan zahtjev da se spomenuti serežani, ako se nađu, uhvate i pod stražom pošalju u Vuku gdje ih je čekala najstroža kazna, to jest prijeki sud ili, ako bi se našli na području Zagrebačke županije, da se uhvate i predaju Leopoldovoj regimenti.³⁹ Ovi bjegunci u svom su se bijegu koristili mudrim potezima kako ne bi bili uhvaćeni. Tako su na svom putu do Đakova, pa i tijekom prolaska kroz Đakovo, na upite o odlasku s bojišta davali objašnjenja kako im je stigla zamjena i kako će uskoro za njima krenuti i ostali te da nisu imali nikakvih problema sve dok nisu naišli na zapovjednika jedne brodske čete. On je dobio pismo od majora Vinkovića iz Đakova, u kojemu ga obavještava o bijegu spomenutih serežana te mu nalaže da, ako uhvati spomenute bjegunce, neka ih razoruža i pod oružanom stražom vrati u Čepin.⁴⁰ Ovaj slučaj zorno svje-

³⁶ HR-HDA-67-BO, kut. 17, br. 183. Mijatović, *Ban Jelačić*, 62.

³⁷ Adamček, "Narodne straže", 70-71, 86-87. Neustädter, *Ban Jelačić*, 45. Iveljić, "Pokušaj", 48, 52.

³⁸ Zaraćene strane propagandno djelovanje među protivničkim vojnicima koristili su kako bi izazvali destabilizaciju protivničke vojske i potaknuli njezine vojnike da prijeđu na njihovu stranu, to jest da dezertiraju. Bila je to već prokušana metoda i na prostoru hrvatskih zemalja. Roksandić, *Vojna Hrvatska*, 192. O propagandnom djelovanju među vojnicima usp. i Michael Sikora, "Desertion und nationale Mobilmachung. Militärische Verweigerung 1792-1813", u: *Armee und ihre Deserteure*, 113-114.

³⁹ Mađaronska antiratna propaganda uspješno je djelovala i u civilnoj Hrvatskoj, no njezin su utjecaj ponekad preuveličavali narodnjaci. Ipak, važno je naglasiti kako problem vezan uz djelovanje mađaronske propagande nije bio samo u tome što je ona uspješno poticala na dezertiranje, nego i to što su bjegunci tu propagandu dalje širili, što je predstavljalo problem za daljnju regrutaciju. Adamček, "Narodne straže", 88, 90. Markus, *Korespondencija*, 83.

⁴⁰ *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske*: "(Službeno izvještje.) Iz Valpova 13. stud.", 18. 11. 1848., 513-514. "Iz slav. Broda 15. stud.", 21. 11. 1848., 518.

doći kako od samoga početka sustav provođenja strogih odredbi protiv vojnih bjegunaca na dravskom kordonu nije funkcionirao jer je od početnoga zahtjeva da se bjegunce uhvati i kazni najstrožom kaznom u samo nekoliko dana došlo do toga da ih se tek vrati na mjesto njihove službe.

Lentulaj je koncem studenoga 1848. godine u pojedinim slučajevima i sam izdao blaže odredbe vezane uz moguće vojne bjegunce. Tako je na banskoga povjerenika Bunjika poslao naredbu vezanu uz vojne bjegunce iz požeške narodne vojske da se odmah vrate na svoje položaje i jave generalu Trebersburgu inače će potpaсти pod ratni zakon proglašen 20. listopada 1848. godine. U izvješću koje je stiglo kao odgovor na ovaj Lentulajev zahtjev utvrđeno je da većina prozvanih vojnika uopće nije pobjegla. Neki su, naime, otišli kući samo prespavati, drugi uopće nisu napustili vojsku, dok se za treće nije moglo utvrditi jesu li pobjegli ili su dobili dopust.⁴¹ Čini se kako se prema četama narodne straže postupalo vrlo oprezno iz više razloga. Prije svega, izvješća s terena često nisu davala točne informacije pa se pojedinci nisu mogli bez provjere proglasiti vojnim bjeguncima. Uz to, zapovjedni lanac nije funkcionirao pa su pojedini banski povjerenici samovoljno raspuštali narodne straže zbog čega je dolazilo do sukoba s vojnom vlasti, kojoj su one bile podvrgnute. Zato je koncem siječnja 1849. godine Bansko vijeće oduzelo županijama pravo da vrše otpuštanje stražara.⁴² Nadalje, znalo se dogoditi, kao što je vidljivo iz prethodnoga izvješća, da su vojnici, ako su bili blizu svojih domova, nakratko svratili kućama, eventualno tamo prespavali i sutradan se vratili natrag u svoje jedinice. Tada su oni smatrani odsutnima, to jest zapovjednici četa nisu to smatrali bijegom.⁴³ Dakako, postojala je i opasnost, kao što se događalo kod mnogih četa, da se vojnici u tome slučaju ili u slučaju kada su bili pušteni na dopust, jednostavno više ne vrate. Međutim, tada su smatrani bjeguncima iako ni u tome slučaju nisu bili podvrgnuti oštrim ratnim zakonima.⁴⁴

Blago kažnjavanje vojnih bjegunaca imalo je vrlo loše posljedice na opće stanje vojske zbog čega je Ivan Perkovac, koji je službovao u Bojnome odsjeku, uputio oštru kritiku Upravljajućemu odboru Zagrebačke županije u prosincu 1848. godine: "Službeno mi je javljeno da je od narodne vojske Švajcerove odmah od polazka njezinoga na Dravu pobjeglo više momaka, koji su svi prijavljeni županii zagrebačkoj zato, da ih ona uhvatiti učini i da dotičnoj vojničkoj vlasti izruči. A župania zagrebačka odпустиła je ove bėgunce ili kući, ili ih je napatila k njihovim zapovėdnikom s očitom naredbom, da ih nesmiju kazniti već da ih naprotiv opet

⁴¹ HR-HDA-67-BO, kut. 18, br. 4289/277, br. 4290/278

⁴² Adamček, "Narodne straže", 80.

⁴³ Austrijski vojnokazneni zakon iz 1855. godine razlikovao je kazneno djelo dezertstva i samovoljnoga udaljenja pri čemu je kao glavna karakteristika dezertstva označeno trajno izbjegavanje vojne službe, dok je kod samovoljnoga udaljenja riječ bila o privremenome izbjegavanju vojne službe. "Dezertstvo", 425.

⁴⁴ Adamček, "Narodne straže", 93.

prime pod svoje zapovjedništvo. Postupanje ovo županije Zagrebačke imalo je u vojsci vrlo tužne posljedice. Od polovine samo Švajcerove čete pobeglo je upravo onda 44 momakah, kad su najnužniji bili. U prilogu vam se popis tih bježunaca pošilja uz naredbu, da ove bježunce što skorije uhvatiti učinite i predadete zapovjedništvu vojničkom varoši zagrebačke ili varaždinske. Ovog se načela svaki puta kad bi Vam ikakovo bježunstvo narednih vojnikah do znanja došlo, držati izvolite.⁴⁵ Iz ove odredbe vidljivo je kako su, unatoč odredbi banskoga namjesnika, županijske uprave na svoju ruku donosile rješenja o postupanju prema vojnim bjeguncima, a posljedica takvoga ponašanja bila je neuspješno suzbijanje dezerterstva. Uslijed takvoga postupanja županijskih vlasti događalo se da su pojedinci i nekoliko puta bježali i bili vraćeni u svoju četu.⁴⁶

Unatoč svim odredbama, kojima se pokušalo suzbiti, dezertiranje među narodnim stražama nastavljeno je i tijekom sljedećih mjeseci. Nakon što je carsko-kraljevska vojska u siječnju 1849. godine osvojila Budimpeštu, u hrvatskoj javnosti prevladalo je mišljenje kako je to značio i kraj rata. Zbog toga se krenulo s raspuštanjem narodnih četa. Vrhovno vojno zapovjedništvo, svjesno da rat još nije završen, smatralo je, pak, kako narodne čete trebaju i nadalje ostati na dravskome kordonu. To je prouzročilo novo nezadovoljstvo jer je dio onih koji nisu raspušteni nastavio služiti na Dravi bez odmora, a od 2. ožujka 1849. i sa smanjenom plaćom.⁴⁷ Naime, donesena je odluka da njihove plaće više ne budu ratne nego mirnodopske, što je za posljedicu imalo njezino smanjenje. Naravno, nezadovoljstvo se pojavilo i zato što se raspuštena narodna straža više nije mogla okupiti. Mnogi se više nisu željeli vratiti na kordonsku službu, a oni koji su je vršili, bili su zato vrlo nezadovoljni te su i oni počeli bježati.⁴⁸ Tako je u veljači 1849. godine iz Upravljavajućega odbora Zagrebačke županije stiglo izvješće kako se trećina, ako ne i polovica, momaka određenih za kordon nalazi kod kuće te ih se osim uz pomoć vojske ne može prisiliti da idu na kordon. Bojni odsjek – uslijed takvih informacija – izdao je 7. ožujka 1849. naredbu: "(...) da povećati dio momčadi narodne straže svoje čete kod Drave i Mure ostavlja, te se sramotnog bježunstva krivcom čini (...) zato (...) nalaže se vam, da kroz sve županijske sudce u dotičnih njihovih okružjima strogu opomenu po zadnji put i to odmah na žiteljstvo upravititi, da se tog ružnog čina kane, i najdalje do osam danah ti malo vredni bježunci koji samo još sada milošću nekazni zadobiše, natrag svojim četama postave, drugačije ako ne drugoć to po vojničkoj sili bit će povatani i po kratkom vojničkom sudu sudjeni i podepsani, te ako ipak bježat ili sakrivat se usude, suditi će se njima prekim sudom..."⁴⁹ Još nekoliko puta stizale su prijetnje o postupanju prema

⁴⁵ HR-HDA-67-BO, kut. 18, br. 4017/255 Priložen je popis bjegunaca koji su bili iz sela Šišljavića, Kupčine, Jamnice, Rakovog potoka, Golgova, Podvrha, Domaslovca, Strmca.

⁴⁶ HR-HDA-67-BO, kut. 18, br. 4763/341.

⁴⁷ HR-HDA-67-BO, kut. 19, br. 2222/292.

⁴⁸ HR-HDA-67-BO, kut. 19, br. 2263/303. Adamček, "Narodne straže", 94.-96.

⁴⁹ HR-HDA-67-BO, kut. 19, br. 2262/302.

vojnim bjeguncima: "(...) da će se u buduće svakom, koji sramotnog bježenstva krivcom sebe učini, prekim sudom suditi;"⁵⁰ Međutim, ponovno su te prijetnje bile bez uspjeha jer se najavljene stroge kazne nisu provodile.

Vojni uspjesi Mađara od travnja 1849. godine nagnali su Bojni odsjek, bana Jelačića i Vrhovno vojno zapovjedništvo da i dalje rade na obrani granice na Dravi, ali da se bave i nastojanjem da se što bolje iskoristi hrvatski vojni potencijal. U Bojnome odsjeku, još od jeseni 1848. godine, prevladavala je ideja o formiranju hrvatske narodne vojske čija je svrha trebala biti obrana Trojedne Kraljevine.⁵¹ Međutim, ban Jelačić, kako je već spomenuto, zagovarao je regrutaciju za Regimentu nadvojvode Leopolda.⁵² Bojni odsjek do svibnja 1849. godine uspješno se odupirao toj banovoj ideji, ali tada je, uslijed novonastalih okolnosti na bojnome polju, ta naredba stupila na snagu.⁵³ S njom je na snagu stupio i paragraf 17. kojim se propisuje i odnos prema vojnim bjeguncima: "Koj pako za vojničtvu uteći na poziv svoga poglavarstva u vrème stavljanja novakah bez ikakvog dovoljnog uzroka pred odbor dojtj nebi hotio, ili ako polag gori razloženog reda vojnijk postati mora, za tomu izbeći iz svojega rodnoga miesta samovoljno bi otišo, takov mora se uloviti i vojničtvu predati, pak tamo dvostruko vrieme t. j. 8 godinah sprovođiti; ako bi se pako naloženj sebi ovoj dužnosti silovitim načinom opirao, ima izvan toga, da za nasilje, ako je kakvo načinio, polag velikoće krivnje kaznjen bude, trostruko vrème kapitulacie t. j. kroz 12 godinah kod vojničtva služiti."⁵⁴ Kao glavna kazna za vojne bjegunce određeno je, dakle, regrutiranje u regularnu vojsku na četiri, osam ili dvanaest godina, ovisno o težini prijestupa. Unatoč proglašenju ove naredbe već koncem svibnja iste godine ponovno je započelo masovnije dezertiranje. Oni koji su uhvaćeni, ispitani su kako bi se utvrdio uzrok njihova bijega. Kao glavni uzrok navodili su neisplatu plaća i glad. Zato je u ime Bojnoga odsjeka Petar Preradović već 1. lipnja 1849. izdao naredbu u kojoj su svi časnici upućeni da točno plaćaju svoje ljude jer će svi bjegunci biti ispitani i ako se dokaže da je koji časnik radi ustezanja, to jest neisplate plaće, uzrok dezertiranja, morat će vratiti tužitelju neisplaćenu plaću i bit će lišen svoje časti te kao nepošten proglašen nesposobnim za svaku drugu državnu službu. U toj je naredbi također potvrđena odluka da se kao kazna za dezertiranje propisuje regrutacija u redovnu vojsku. Ova je naredba ponovno potvrđena 7. srpnja, a zatim i 17. srp-

⁵⁰ HR-HDA-67-BO, kut. 19, br. 2263/303. br. 4336/536.

⁵¹ Iveljić, "Pokušaj", 55-56.

⁵² 53. linijska pješačka pukovnija bila je jedina stajaća hrvatska pješačka pukovnija unutar carsko-kraljevske vojske. Osnovana je 1756. godine, a ime nadvojvode Leopolda nosila je od 1835. do 1898. godine. A. Buczynski, Lovorka Čoralić, "Sjeverna Hrvatska: austrijski ratovi i preustroj Vojne krajine", u: *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, ur. Lovorka Čoralić (Zagreb: Matica hrvatska, 2013), 155.

⁵³ Adamček, "Narodne straže", 68.

⁵⁴ HR-HDA-67-BO, kut. 20, br. 6095/895. Markus, *Korespondencija*, 75-76.

nja 1849. godine, s tim da je, vjerojatno zbog njezine neučinkovitosti, pojačana i prijetnjom prijekoga suda.⁵⁵

Uzroci bijega pred kraj rata nisu bili samo neisplata plaća i glad, nego su narodne straže i dalje pratili problemi koje su imali od samoga početka svog službovanja na kordonu. I dalje je nedostajalo odjeće, obuće, ogrjeva, a pojavila se čak i kolera. Svemu tome treba dodati i zamor od rata i vojne službe.⁵⁶ Banski namjesnik Lentulaj uzroke dezertiranja među vojnicima narodne straže vidio je, pak, u tome što vojne vlasti nisu marile za narodne čete te je bilo satnija koje nisu imale nikakvoga časnika koji bi ih uvježbavao i vodio. On je nekoliko puta od travnja 1849. godine iznio prema vojnome zapovjedništvu prijedlog da se na čelo narodnih satnija postaveiskusni, ali umirovljeni krajiški časnici ili drugi krajišnici, koji bi u redovima narodnih četa svojim primjerom pobudili vojnički duh, no njegov zahtjev nije uvažen te je smatrao da je to u direktnoj korelaciji s pojavom vojnih bjegunaca u narodnim četama.⁵⁷

Vojni bjegunci iz narodnih četa uglavnom bi otišli svojim kućama gdje su mnogi bili i uhvaćeni te vraćeni u svoje jedinice. Neki su se skrivali na vlastelinstvima gdje su besplatno radili u zamjenu za zaštitu od ponovnoga regrutiranja, a neki su pobjegli i na drugi upravni teritorij, u Kranjsku i Štajersku. Vojni bjegunci krajišnici također su vojnu obvezu nastojali izbjeći prelazeći preko kordona u Tursku, dok su se neki skrivali po različitim predjelima Banske Hrvatske i Vojne krajine.⁵⁸ Tako je u listopadu 1849. godine Bansko vijeće upozorilo kako se u Gorskome kotaru nalaze krajišnici bjegunci, koji narušavaju javnu sigurnost, napose na Lujzijanskoj cesti, jer se ne smiju vratiti kući pa su prisiljeni krasti i pljačkati.⁵⁹ Lentulaj je zato od bana Jelačića za njih zatražio pomilovanje, to jest

⁵⁵ "Iz uzroka što se je opet nanovo bėganje momakah iz narodnih četah na Dravi pojavilo, nalažem vam da primivši ovaj nalog, kod vaše čete na novo proglasite, da svaki onaj koi bi iz narodnih četah uskočio, bez ikoje milosti u regulaše postavljen biti hoće, i da je istih bėgunacah znameniti broj već u Leopoldovu regimentu postavljen, te da će i ostale bėgunce vojnička eksekucia hvatati i u regulaše stavljati. Nadalje proglasit, ako se time ovo sramotno bėganje ne preprieči, bansko namiestništvo prisiljeno biti hoće, za uskoke takove prieki sud proglasiti dati." HR-HDA-67-BO, kut. 20, br. 5555/795

⁵⁶ HR-HDA-67-BO, kut. 20, br. 5867/847. br. 5911/857. br. 6594/964. 7321/1121. Iveljić, "Pokušaj", 51.

⁵⁷ Za to mu je kao primjer poslužio major Halavanja, koji je bio postavljen za zapovjednika Jastrebarske čete, ali nije bio potvrđen od Generalkomande, što je stvaralo komplikacije na terenu. Lentulaj je posvjedočio kako je Halavanja svojim vještım nastojanjem za kratko vrijeme doveo Jastrebarsku četu u najbolji red, a bėgunstvo iskorijenio svojim uljudnim postupanjem s momčadi. Markus, *Korespondencija*, 257-259.

⁵⁸ Adamček, "Narodne straže", 80-81. Iveljić, "Pokušaj", 51. Matasović, *Do Ozore*, 65.

⁵⁹ Krajišnici dezerteri, koji su ostajali na krajiškome području, redovito su se pretvarali u hajduke, a da bi preživjeli, uglavnom su pljačkali na području Banske Hrvatske i sjevernije. Prometnice poput Lujzijanske ceste, koja je povezivala Karlovac s morem, bile su im posebno zanimljive jer se njima odvijao vrlo živ tranzitni prijevoz, a to je hajducima otvaralo mogućnost stjecanja većega i unosnijega plijena. Ipak, treba naglasiti kako hajdučija nije bila samo rezultat dezertiranja nego i drugih okolnosti. Međutim, zanimljivo je spomenuti kako priključivanje dezertera pljačkaškim bandama

generalpardon smatrajući kako će se time riješiti i problem postojeće nesigurnosti u Gorskom kotaru. Jelačić je na to zatražio detaljnije izvješće o onome što se poduzima protiv tih narušavatelja javne sigurnosti i kakav je uspjeh tih mjera te dokaze kako se u tom slučaju uistinu radi o krajiškim vojnim bjeguncima. Međutim, dok su ban Jelačić i M. Lentulaj vodili prepisku oko pitanja pomilovanja spomenutih bjegunaca, Generalkomanda u Zagrebu obavijestila je Bansko vijeće 25. listopada 1849. kako je vladar proglasio opće pomilovanje. Dana 29. listopada 1849. objavljena je vladareva odluka da za sve bjegunce carsko-kraljevske vojske, počevši od stražmeštra nadalje, koji osim bijega nisu počinili nikakav drugi zločin i koji se za tri mjeseca od dana ovoga proglašaju budu javili kod obližnje političke ili vojne oblasti, dopušta potpuno pomilovanje (generalpardon). Pomilovanje je dostavljeno i svim vojnički i civilnim oblastima s dodatkom da se ono mora odmah proglasiti u svim crkvama kako bi bilo razglašeno u narodu te da se također odnosi i na bjegunce narodne vojske, koji već nisu postavljeni u novake, to jest u Regimentu nadvojvode Leopolda.⁶⁰

Dezertiranje u hrvatsko-slavonskoj vojsci iz 1848./1849. godine pojavilo se među svim njezinim sastavnicama. Uzroci su bili materijalne naravi, to jest nedostatak naoružanja, streljiva, hrane, odjeće, obuće, ogrjeva, zatim nespremnost za ratne operacije, neuvježbanost vojske, nezadovoljstvo konskripcijama, mađarska propaganda, ali i nedostatak motivacije za rat protiv Mađara. Prvi masovniji val dezertiranja započeo je već od polovice mjeseca listopada 1848. godine. Upravo zbog učestalosti te pojave i kod graničara, ali i kod narodne straže, i ban Jelačić, ali i Bansko vijeće donijeli su naredbe kojima je učestalost bježanja trebalo svesti na minimum, a to je podrazumijevalo strogo kažnjavanje vojnih bjegunaca. No, najstrože kazne primijenjene su samo na graničarima pod Jelačićevim zapovjedništvom, što je imalo pozitivan učinak jer kasnije više nije bilo izvješća o skupnome dezertiranju pod Jelačićevim zapovjedništvom pa su i kazne za vojne bjegunce vrlo brzo ublažene. S pripadnicima narodne straže i drugim graničarima postupalo se kudikamo blaže. Odredbe o strogome kažnjavanju, koje su bile proglašene, uglavnom nisu iskorištene. Vojni bjegunci uglavnom su, nakon što bi bili uhvaćeni, vraćeni u svoje jedinice. Upravo zato ni dezertiranje među tim jedinicama nije zaustavljeno, nego je nastavljeno tijekom čitavoga rata. Kada su u svibnju 1849. godine donesene nove zakonske odredbe protiv vojnih dezertera, uspjeh je također izostao iako su propisane mjere donekle provedene.⁶¹ Štoviše, koncem svibnja započeo je drugi snažniji val dezertiranja. Takav razvoj situacije rezultat je osim loših uvjeta na ratištu, neisplate plaća vojnicima, a najvjerojatnije i zamorenosti ratnim stanjem.

ili okupljanje takvih bandi od strane dezertera nije bila specifičnost krajišnika nego se takva praksa događala i drugdje. Roksandić, *Vojna Hrvatska*, 192, 194-197. Usp. Sikora, "Desertation und national Mobilmachung", 121.

⁶⁰ HR-HDA-67-BO, kut. 21, br. 11014/1754. br. 11370/1800. Markus, *Korespondencija*, 324, 334.

⁶¹ Bansko vijeće, naime, često je uvažavalo molbe obitelji dezertera da se oslobode regrutacije s opravdanjem da se radi o sinovima jedincima. Iveljić, "Pokušaj", 51.

Izvori

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 67 – Bojni odsjek (HR-HDA-67-BO).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 426 – Upravni/javni odjel (HR-HDA-426-Q).

Objavljeni izvori i literatura

Adamček, Josip. "Narodne straže 1848.-1849.". *Radovi Filozofskog fakulteta. Odsjek za povijest* 5 (1963): 27-108.

Buczynski, Alexander. *Gradovi Vojne krajine*. Knjiga 1. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1997.

Buczynski, Alexander; Čoralić, Lovorka. "Sjeverna Hrvatska: austrijski ratovi i preustroj Vojne krajine". U: *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, uredila Lovorka Čoralić, 149-168. Zagreb: Matica hrvatska, 2013.

"Deserterstvo". U: *Vojna enciklopedija*, svezak 2, 424-426. Beograd; Ljubljana: Vojnoizdavački zavod, Mladinska knjiga, 1971.

Dukovski, Darko; **Dukovski**, Vedran. *Vojna povijest od Napoleona do suvremenih vojnih sustava*. Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika Filozofskog fakulteta u Rijeci, 2014.

Edwards, R. Jason. "Desertion". U: *International Encyclopedia of Military History*, vol. 1. Editor James C. Bradford, 385-386. New York; London: Routledge, 2006.

Iveljić, Iskra. "Pokušaj stvaranja hrvatske vojske 1848/49. godine". *Časopis za suvremenu povijest* 24 (1992), br. 2: 47-58.

Künzl, Rudolf. *Povijest križevačke i đurđevačke graničarske pješačke pukovnije*. Bjelovar: Državni arhiv u Bjelovaru, 2008.

Markus, Tomislav. *Hrvatski politički pokret 1848.-1849. godine: Ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*. Zagreb: Dom i svijet, 2000.

Markus, Tomislav. *Korespondencija bana Jelačića i Banskoga vijeća 1848.-1850*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1998.

Matasović, Josip. *Do Ozore: bojni pohod brodskih graničara*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1919.

Mijatović, Anđelko. *Ban Jelačić*. Mladost: Zagreb, 1990.

Müller, Sabrina. "'Lieber für Freiheit sterben als den Fürsten zum Spott'. Desertionen während der Revolution von 1848/49". U: *Armee und ihre Deserteure*:

vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit, hrsg. Ulrich Bröckling und Michael Sikora, 141-160. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1998.

Neustädter, Josip. *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od 1848.*, 2. svezak, priredio Igor Gostl. Zagreb: Školska knjiga, 1998.

Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske (Zagreb), 1848–1849.

Perkovac, Ivan. *Pripoviesti. Iz Bojnog odsjeka*. Zagreb: Matica hrvatska, 1905.

Roksandić, Drago. *Vojna Hrvatska: La Croatie Militaire. Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809-1813)*, II. knjiga. Zagreb: Školska knjiga, 1988.

Sikora, Michael. “Desertion und nationale Mobilmachung. Militärische Verweigerung 1792-1813”. U: *Armee und ihre Deserteure: vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*, hrsg. Bröckling Ulrich und Sikora Michael, 112-140. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1998.

Valentić, Mirko. “Vojna krajina u događajima 1848./49.”. U: *Hrvatska 1848. i 1849. Zbornik radova*, urednik Mirko Valentić, 111-122. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.

*Arijana Kolak Bošnjak**

Desertions in 1848/49

Summary

Desertion is a phenomenon affecting all armies, and the Croatian troops during 1848/49, both the Military Frontier ones and the National Guards, were no exception in this regard. These desertions had various material and emotional reasons, and the legal regulations used to reduce their numbers were different as well. Ban Jelačić issued special provisions for deserters under his command, while deserters from the National Guards and the Military Frontier troops who were not under his command were treated differently. Jelačić was rather quick in resolving the problem of desertion among soldiers, as his provisions were very strictly enforced, which resulted in the absence of mass desertions among his soldiers. On the other hand, the military system in Banal Croatia allowed for lenience in the implementation of provisions concerning deserters from the Military Frontier troops and the National Guards, since there was no proper cooperation between the military commands, the War Department at the Banal Council, and the county administration. This led to constant desertions from the National Guards during the entire period of war, which resulted in a very porous defence system at the Drava border. This again caused numerous problems for the entire military and administrative structure in Banal Croatia during the war against the Hungarians in 1848 and 1849.

Keywords: deserters/desertion, Military Frontier troops, National Guards, war in 1848/49, military provisions

* Arijana Kolak Bošnjak, Croatian Institute of History, Opatička 10, 10000 Zagreb, Croatia, E-mail: akolak@isp.hr